усього життя. Надія Забужко — з нереалізованого покоління післявоєнних студентів, дружина дисидента, котра разом із ним зазнала поневірянь і переслідувань, але ніколи не втрачала віри в кращу долю України. Ірина Савка — народжена в роки Другої світової війни, на очах якої ламався звичний триб мирного співіснування українців та поляків; хормейстерка, котра професійно дбала про поширення пісенних скарбів народу, а нині пише талановиту прозу. Соломія Павличко — полум'яний «агент змін» у новій Україні, хоч за часом народження наймолодша серед згаданих...

Кілька моїх інтерв'ю із Соломією Павличко були оприлюднені за її життя. А нарис «Стріла Соломії Павличко» опублікований у газеті «Дзеркало тижня» 2008-го року, коли Солі виповнилося б п'ятдесят...

Не раз підступалася до задуму цієї книжки. Відразу бачила її зі світлинами. Все думала: чи виявиться багато фотографій, на яких мами й доньки — разом, поряд?

Що іще лежить в основі задуму? Ідея ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ. Пригадування. Розгадування того, що начебто лежить на поверхні. Вигадлива постать самоцензури, яка неминуче нависає над нами, покивує пальчиком, а то й — грізно вигинає брови...

Думала про це, готуючись до розмов із доньками про їхніх матерів.

* * *

Усі книжки пишуться, передусім, для себе. Тоді вони можуть бути цікавими для інших.

...Нині, коли мої батьки вже перебувають у вічності, не раз ловлю себе на роздумах про їхню роль у моєму житті. Все

частіше застановляюся на спогадах, які зринають начебто випадково, як-от: трапилося на очі плаття, яке мама колись пошила для мене. На машинці «Подольск». Рука не піднялася викинути. Коли роздивлялася те платтячко, підрублене її руками, на очі навернулися сльози... Акуратні мамині стібки потайного шитва... Така дрібниця, але саме вони, дрібниці, бувають промовистішими за щось нібито значне. І завжди до розчулення домішується почуття провини.

Роль батьків...

Начебто загальновідомо, що в житті дочки саме батько відіграє визначальну роль: Фройд розуміюче усміхається... І я могла б підтвердити це. Принаймні саме батько спонукав мене до творчості й був моїм першим критиком. Мама ж у моєму житті завжди була наче невидиме повітря, про яке згадуєш, щойно його бракує. З мамою ніколи не мала серйозних конфліктів. А батько...

Батько домінував у нашій сім'ї. Владний, сильний характер. На всі руки майстер. За що не візьметься — довершує до кінця; послідовний, принциповий, відповідальний, талановитий. За ним — і справді, як за кам'яною стіною, але...

Але такий характер здебільшого вимагає цілковитого підпорядкування ближніх. Суперечки, конфлікти з батьком — чи не постійний мотив мого дитинства, юності та й усього життя, прожитого поряд із батьками. Й ось тепер, коли його немає поряд... Усе прикре, болісне, образливе, дражливе — забулося само собою. Ніби нічого і не було!

...А що ж мама?.. Вишивка білим по білому в моєму житті? Чому — люби, небоже, правду — я таки частіше згадую про батька, а не про неї? Де її сліди в моєму житті? Що вона дала мені у спадок? Окремі виразні слова рідної мови, що світяться

в повітрі, які запали в пам'ять саме від мами: дівчинина, хлопчинина, вилюдніти?.. Ким я була для тієї, котра виростала без батька, який пропав безвісти на війні, — окрім пережитих безсонних ночей і мовчазного переживання за мене, про що я тільки здогадувалася? Як розгадати свою маму, яка тепер так далеко-високо?..

Все це — начебто зрозуміле само собою. І чому я тільки в зрілому віці збагнула, чого в дитинстві та юності подумки собі повторювала: «Коли я виросту, і в мене буде своя хата (квартира), то ніколи не буде отаких фіранок... отакої тюлі... отаких підставок для вазонів... отаких вазонів... У мене все буде — НЕ ТАКЕ!».

Звідки це відштовхування, пристрасне бажання не повторити, не наслідувати? Здається, донька мала б хотіти, аби в неї все було так, як у матері...

...Іноді: позирк у дзеркало — а звідти дивиться на мене... мама. Що старша, то подібніша на неї стаю. Мама в молодості була вродливою. Я ж — звичайною (зізнавалася собі в цьому спокійно). Та куди поділася та мамина краса, котра так рано зів'яла? Куди вона все поривалася йти — у свої сімдесят п'ять, із потьмареною свідомістю, куди поривалася втекти — світ за очі, геть?..

І якщо батькові настанови й досі звучать у мені його твердою інтонацією, допомагаючи долати лінивство й труднощі («Ніколи не спізнюйся!», «Якщо обіцяла — умри, а зроби!»), то мамин голос звучить скрушно, із великим жалем: «І що я бачила у своєму житті?..».

Тому багато чого у своєму житті я свідомо намагалася зробити так, аби не повторити за нею ту фразу...

1 липня 2017 року

Надія Забужко

/

Оксана Забужко

НАДІЯ ЗАБУЖКО:
ДОНЬКУ ЗАХИЩАЛА
НА РІВНІ ЦК

Надія Яківна Обжирко-Забужко
(1926–2014) — вчителька української
мови і літератури, авторка
методичних розробок та
популярних літературознавчих
творів для школярів.

«...Якби я була чоловіком, то закохалась би в цю жінку. Коли вперше побачила її в київському натовпі, подумала: в іншій країні ця жінка була б окрасою престижних салонів. Передусім своїм розумом, дотепністю, артистизмом. І ще збагнула: її донька Оксана Забужко — на всі сто відсотків — та сама порода.»

«Світла жінка»

Оксана Забужко — одна з найвідоміших українських письменників, — донька Надії Яківни Обжирко. Ровесниці цієї жінки мають схожу долю. Голодомор, репресії, війна... Та не всі мають таку людську гідність, як вона. Стати на прю із Системою (з великої літери — не з поваги, звісно), ризикуючи власним життям, майбутнім доньки... Чи навпаки — якраз у тому і сенс життя?

Сиджу в колишній комунальній кімнатці (і оце — житло для трьох?), слухаю усний роман Надії Яківни. «А чому б вам не написати про все це?» — запитую. Тим паче, що пером ця жінка таки володіє: скоро вийде її книжка «Про казки і казкарів». Усе немає часу! А ось давати дітям уроки української мови, звісно, є коли. Шляхетна справа! Тим паче, що Надія Яківна — справді чудовий фахівець: недарма тривалий час вважалася найкращою вчителькою рідної мови у Луцьку. Коли це було? Давно. Після Луцька був Київ, море запалу і бажання працювати. Але комусь ця жінка заважала. Разом зі своїм чоловіком і ще зовсім маленькою, з пелюшок талановитою, донькою. Складається враження: Системі не було чого робити, як воювати із цими дивними людьми. Так і було. Хоча, здається, родина Забужків дисидентами себе не вважала. Та мали гідність, відмовляючись від співробітництва з «компетентними органами», бо пам'ятали, яких

кревних мали: доброволець УГА та петлюрівський полковник, батьки, що навчали бути чесними.

Але по порядку. Слухаю молодий голос дивовижної жінки, і енергійні інтонації і жести. Недарма чоловіки, що кохали її, не змов ляючись, казали: «Вона — світла»...

«Він був мені судженим»

Після закінчення філологічного факультету Львівського університету — направлення у школу під Луцьком. Але врешті опинилася Надія Яківна у самому Луцьку. 1951 рік, чудова школа, улюблена робота, прекрасні учні: деякі з них досі озиваються до своєї вчительки. Передплачували всі літературні журнали — й українські, й із Москви. Запоєм читали в класі й обговорювали. Артистична, з чудовим голосом (колоратурне сопрано), дотепна. Як не захоплюватися такою вчителькою та її предметом — українською мовою? Просто «зірка»!

Кавалери навколо в'ються, та до цього вона звикла ще у Львові. Заміж не поспішає. І ось — зустріч із викладачем Луцького педінституту, Стефаном Забужком, якого незабаром звільняють. На другий день колеги-учительки демонстративно відсторонюються від неї. Бо відважилася познайомитися з «націоналістом», який відсидів у таборах.

«Він був мені судженим», — каже нині Надія Яківна. Їм снилися однакові сни. Читали думки одне одного на віддалі. Улюблене дерево і квітка Стефана Забужка — ясен і гладіолус. А це — символи його обраниці.

Вони одружилися. Красива, шляхетна пара, обоє розумні, сповнені запалу, талановиті. Надія Обжирко, вийшовши заміж за Стефана Забужка, цим підписала собі вирок. «Поламала свою долю», — так, певне, зітхали ті, хто волів сидіти нижче трави, тихіше за тиху воду...

«Лиш боротись — значить жить»

«Мені пощастило на старті, — сказала в розмові зі мною Оксана Забужко. — Я глибоко переконана, що духовна спадковість — один із визначальних "силових тяжів" людської долі. Знаю свій родовід до XVII століття... Приходиш до розуміння: твоя родинна трагедія нереалізованості є головною парадигмою історичного буття України».

Забігаючи наперед, скажу: так, батьки Оксани Забужко не реалізували й сотої долі того, чим наділив їх Бог. Але вони дістали чи не найдорожчу сатисфакцію — у своїй доньці. Тим-то боролися за неї, діставшись найвищих кабінетів влади (1977 рік!): ЦК КПУ та республіканського КДБ, до самих «товаришів» Маланчука і Федорчука. Домагалися справедливості щодо вступу доньки «політично

неблагонадійних» батьків на філософський (ідеологічний!) факул
тет Київського університету.

Власне, чому Стефан Забужко був таким небезпечним? На ц
запитання ніхто не міг відповісти. Пізніше «літературознавці у ц
вільному» на його настирливі розпитування сказали просто: мовля
задля профілактики — «чтобы не было базы роста украинского бу
жуазного национализма». Така собі «зачистка території». Духовн
інтелектуальної. 1948 року студента 4 курсу Львівського університе
ту Стефана Забужка без суду й слідства нагло вивезли до Читинськ
області. Вивантажили в лісі у бараки: «На вечное поселение». Добува
золото у шахті. На місці намагалися «пришити» справу. Знайшовся с
вісний сибіряк: «Слушай, Стефаник, не буду тебя топить...»

По смерті Сталіна його випустили, але недалеко: поїхав «націо
налюга» Забужко в Читу, в будівельний технікум. А там міська бібліо
тека — розкіш для інтелектуала: спадок засланців із усієї імперії. Піс
реабілітації йому дозволили жити в Україні. Закінчив Львівський ун
верситет. Протягом місяця склав екзамени за весь курс: 24 предмет

Але недремне око стежило. Почалися обшуки (книжки Іван
Кошелівця з ФРН таки водились у нього!), виклики в обласне КДБ. Д
велося брати на допити й Оксанку. Тримали там по п'ять годин, а ди
тина — під опікою ґебіста. Був гуманним, намагався погодувати її. Т
вона відмовлялася від усього, крім води. Скаржився колезі: «Купил е
зефир, конфеты — ничего не берет».

Жити в умовах ізоляції, постійного нагляду — не мед. Та щ
й проблеми зі здоров'ям Оксани: їй не підходив вологий волинськи
клімат. Родина вирішує вибратися з Луцька. Стефан Іванович переїз
дить до Києва, прописався в Броварах. Два роки — таємні відвідин
родини. Розмови — тільки на свіжому повітрі. Нишком розпочина
ють квартирний обмін на Київ. Ціла епопея: бо ж за сім'єю — тотал
ний нагляд. Але світ не без добрих людей. Родина знову разом

у комунальній кімнатці на Відрадному. Та «доблесний радянський суд» (не без допомоги «компетентних органів») постановляє: анулювати обмін. У кого не опустилися б руки, коли Система дихає вогнем в обличчя? Забужки борються. Справа дійшла до Верховного суду. Мета одна — викинути родину за межі Києва. Про цю тяганину можна написати том. Надія Яківна з пієтетом згадує Михайла Стельмаха, його допомогу. Була ще ціла епопея із захистом дисертацій обох Забужків: вони ж прагли бути науковцями. Та «рецензентами» були ті самі «літературознавці у цивільному».

Оксана Забужко: «Батько, повернувшись із Східного Сибіру, пройшов сповна всі дев'ять Дантових кіл типового українського інтелігента (та ще й філолога-україніста) своєї доби (обшук і допити в КДБ у 60-х, звільнення з посади у вузі в 1972-му, трагічне безробіття і примусове, з міліцією, «трудовлаштування» вахтером на заводі — а відтак, «з потеплінням», редактором популярних брошур про бліх і цілющі трави) — і все через відмову підписати в одному сатанинському відомстві один жалюгідний папірець, відстоюючи, як він казав, право дивитися в очі своїй дитині...».

«Я напишу двісті листів!»

Дитина виростала обдарованою: читала з 2-х років, писала вірші, вивчала мови не тільки за шкільними підручниками, а на різних курсах (зокрема й на заочних московських). Батьки так виховали доньку, щоб не почувалася закомплексованою через переслідування і водночас виростала свідомою і загартованою людиною.

Саме тому, коли перед першим вступним екзаменом Оксани до університету стало відомо, що їй уже виставлена «двійка», Надія Яківна відважується на скандал на рівні ЦК КПУ й КДБ. Цілий

у комунальній кімнатці на Відрадному. Та «доблесний радянський суд» (не без допомоги «компетентних органів») постановляє: анулювати обмін. У кого не опустилися б руки, коли Система дихає вогнем в обличчя? Забужки борються. Справа дійшла до Верховного суду. Мета одна — викинути родину за межі Києва. Про цю тяганину можна написати том. Надія Яківна з пієтетом згадує Михайла Стельмаха, його допомогу. Була ще ціла епопея із захистом дисертацій обох Забужків: вони ж прагли бути науковцями. Та «рецензентами» були ті самі «літературознавці у цивільному».

Оксана Забужко: «Батько, повернувшись із Східного Сибіру, пройшов сповна всі дев'ять Дантових кіл типового українського інтелігента (та ще й філолога-україніста) своєї доби (обшук і допити в КДБ у 60-х, звільнення з посади у вузі в 1972-му, трагічне безробіття і примусове, з міліцією, «трудовлаштування» вахтером на заводі — а відтак, «з потеплінням», редактором популярних брошур про бліх і цілющі трави) — і все через відмову підписати в одному сатанинському відомстві один жалюгідний папірець, відстоюючи, як він казав, право дивитися в очі своїй дитині...».

«Я напишу двісті листів!»

Дитина виростала обдарованою: читала з 2-х років, писала вірші, вивчала мови не тільки за шкільними підручниками, а на різних курсах (зокрема й на заочних московських). Батьки так виховали доньку, щоб не почувалася закомплексованою через переслідування і водночас виростала свідомою і загартованою людиною.

Саме тому, коли перед першим вступним екзаменом Оксани до університету стало відомо, що їй уже виставлена «двійка», Надія Яківна відважується на скандал на рівні ЦК КПУ й КДБ. Цілий